

References

1. Brodel', F., 2014. 'Grammatika civilizacij (Grammar of Civilizations)', M.: Ves'mir, 560 s.
2. Veber, M., 1994. 'Protestants'ka etyka i duh kapitalizmu (Protestant ethics and the spirit of capitalism)', K.: Osnova, 271 s.
3. Dil'tej, V., 2001. 'Vvedenie v nauki o duhe (Introduction to the science of the spirit)', *Sobr. soch. v 6 tomah, T.3, Per. s nem.*, M.: Tri kvadrata, s.271–709.
4. Dil'tej, V., 2002. 'Vozzrenie na mir i issledovanie cheloveka so vremen Vozrozhdenija i Reformacii (The outlook on the world and the study of man since the Renaissance and the Reformation)', *Vozzrenie na mir i issledovanie cheloveka so vremen Vozrozhdenija i Reformacii*, M.: Nauka, s.120–181.
5. Dil'tej, V., 2002. 'Dobavlenija iz rukopisi «Osnovnye motivy metafizicheskogo soznaniya» (Additions from the manuscript "The main motives of metaphysical consciousness")', *Vozzrenie na mir i issledovanie cheloveka so vremen Vozrozhdenija i Reformacii*, M.: Nauka, s.212–271.
6. Dil'tej, V., 2004. 'Postroenie istoricheskogo mira v naukah o duhe (The construction of the historical world in the sciences of the spirit)', *Sobr. soch. v 6 tomah / Pod red. A. L. Mihajlova, N. S. Plotnikova, Per. s nem.*, T.3, M.: Tri kvadrata, 418 s.
7. Plotnikov, NS., 2001. 'Zhizn' i istorija. Filosofskaja programma Vil'gel'ma Dil'teja (Life and history. Wilhelm Dilthey's Philosophical Program)', *V. Dil'tej. Vvedenie v nauki o duhe, Sobr. soch. v 6 tomah, T.3, Per. s nem.*, M.: Tri kvadrata, s.15–270.
8. Owensby, J., 1994. 'Dilthey and the narrative of history', NY: Cornell University Press, 327 p.
9. Ricman, HR., 1979. 'Dilthey: pioneer of the human studies', Berkley, Los Angeles: University of California Press, 410 p.
10. Stewart, I., 2011. 'Sartre, Aron and contested legacy of the anti-positivism turn in French thought, 1938–1960', *Sartre studies international*, Vol.17, №1, p.41–60.

Aytov S. Sh., candidate of historical sciences, senior lecturer
Dnipropetrovsk National University of Railway Transport named after
Academician V. Lazaryan (Ukraine, Dnipro), aytovspartak@gmail.com

Hermeneutic socio-humanitarian intension of philosophical knowledge of V. Dilthey and modern philosophy of history

This article is devoted to the analysis of the formation of hermeneutic social and humanitarian intentions of philosophical knowledge in the writings of V. Dilthey. The influence of this intention on the development of social-humanitarian concepts of modern philosophy of history is researched. The influence of social and human horizons of the philosophical creativity of the German thinker on the cognitive dynamics of the formation of the hermeneutic intention and its cognitive significance for the development of humanitarian aspects of philosophical sciences is analyzed. The directions and perspectives of methodological action of anthropological aspects of theoretical approaches created in the space of philosophy concepts of V. Dilthey, on the sciences of the social-humanitarian sphere are shown. The directions of intellectual action of human-minded aspects of philosophic intelligence of the German philosopher on the development of methodological approaches in the processes of understanding of past epochs are considered. The ways of application of theoretical achievements of the hermeneutic social and humanitarian intention of philosophical knowledge of V. Dilthey for the realization of cognitive possibilities of the modern philosophy of history are singularly.

Keywords: V. Dilthey, philosophy of history, philosophical cognition, social-humanitarian sciences, hermeneutics, intentions.

* * *

УДК 930.1

Марцінішин Ю. Д.,

кандидат історичних наук, директор
Науково-дослідного інституту ноосферної
валеології «Марцінішин» (Україна, Тернопіль),
yurii.martsinyshyn@ukr.net

Підходи Д. І. Менделєєва, К. А. Тімірязєва, С. А. Подолинського, В. І. Вернадського та М. Д. Руденка до визначення ЕНЕРГЕТИЧНОГО ФАКТОРА В РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ

Аналізуються та порівнюються погляди Д. І. Менделєєва, К. А. Тімірязєва, С. А. Подолинського, В. І. Вернадського – видатних вчених і мислителів

другої половини XIX – початку XX ст., котрі приблизно в один час, доповнюють та розвивають ідеї колег, спробували дати відповіді на питання щодо місця та ролі енергії в історичному процесі. В цьому контексті творча спадщина філософа і дисидента другої половини XX ст. М. Д. Руденка представлена автором як рубіжний етап у розвитку енергетичного підходу до історії людської цивілізації.

Обґрунтовується перспективність звернення до енергії як універсального позачасового та позапосторового індикатора розвитку людської цивілізації.

Особлива увага приділяється поглядам вищезгаданих вчених на енергетичний вимір сільського господарства, праці, грошей, проблеми автотрофності людства.

Ключові слова: історіософія, натуралізм, енергія, сільське господарство, промисловість, прогрес, цивілізація, праця, автотрофність.

Історіософські погляди Д. І. Менделєєва, К. А. Тімірязєва, С. А. Подолинського, В. І. Вернадського та М. Д. Руденка співзвучні з популярною в кінці XX – на початку XXI ст. концепцією мета історії, суть якої полягає в намаганні поєднати еволюційну космологію, еволюцію теорію живих організмів та історію людства. Оперуючи такими надскладними системами, об'єктивні труднощі виникають при спробі їх узгодження. Як впливає із праць вищезгаданих науковців та мислителів, універсальним критерієм при порівнянні цивілізаційного розвитку різних спільнот може стати енергія.

Мета пропонованої статті – здійснити компаративний аналіз поглядів учених і мислителів Д. І. Менделєєва (1834–1907), К. А. Тімірязєва (1843–1920), С. А. Подолинського (1850–1891), В. І. Вернадського (1863–1945) та М. Д. Руденка (1920–2004), які свого часу піднімали питання про роль енергії як універсального мірила історичного процесу. Це, в свою чергу, дозволить виявити нові концептуальні засади для розуміння історичних процесів довгої тривалості й відкрити шлях для теоретичного і методологічного оновлення наук про людину й суспільство.

Джерельною базою дослідження стали концептуальні роботи вищезгаданих вчених, а саме: Д. Менделєєва – «К познанию России» (1–ше вид. 1906 р.) [11] та «Попытка химического понимания мирового эфира» (напис. 1902 р.) [12]; К. Тімірязєва – публікації різних років, присвячені з'ясуванню механізму фотосинтезу як засобу перетворення сонячної енергії [18; 19]; С. Подолинського – «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» (1880 р.) [14; 15]; праці В. Вернадського, присвячені питанням автотрофності, ноосфери та властивостям живої речовини [3; 4; 5], в т.ч. остання прижиттєва публікація – «Несколько слов о биосфере» (1944 р.) [6], яка певною стала підсумком вчення Вернадського про ноосферу; М. Руденка – збірник есеїв та статей різних років «Енергія прогресу» [16; 17].

Одними з перших увагу на роль енергії в прогресі людства звернули вчені-натуралісти Д. І. Менделєєв і К. А. Тімірязєв. Минуле цивілізації вони розглядали як закономірний процес, керований законами природи, а не провіденціалізмом. Хід історії поставав як еволюційний процес: перехід від нижчого до вищого, від простого до складного, перетворення кількості в якість та, зрештою, перетворення одного виду енергії на інший. Ситуацію, за яких всі вищезгадані обставини працюють, вчені називають прогресом.

Як Д. І. Менделєєв, так і К. А. Тімірязєв усвідомлювали сильний вплив природи на людство, але не поспішали називати його рушійною силою історії.

В міру того, як людина освоювала нові види енергії, вчилася акумулювати і перетворювати її, зростала

незалежність суспільства від природи – констатує Д. І. Менделєєв. Саме на основі цього критерію вчений запропонував періодизацію історії людства. Перший період – це дикість, близька до напівтваринного стану. Другий етап – первісно-патріархальне суспільство, засноване на збиральництві, полюванні, кочовому скотарстві, або ж землеробстві, поєднаному з дрібним ремеслом. Історично Менделєєв ототожнює його із античною та середньовіччям. Третій етап – сучасний (на поч. XX ст. – прим. Ю. М.) промисловий лад. Наступна фаза – майбутній всесвітній промисловий лад, де зникнуть соціальні антагонізми, а розподіл благ (перетвореної енергії) відбуватиметься так, щоб забезпечувати гармонічний розвиток планети, в т.ч. підйом матеріального виробництва і зростання рівня культури. В промислову епоху, на думку Д. І. Менделєєва, знижується залежність людини від природи, але зростає людська взаємозалежність [2].

Закон збереження матерії і енергії Д. І. Менделєєв називав нарижним принципом науки і науковості. Дотримуючись атомістичних уявлень, він вважав, разом з тим, основою світобудови три первинних начала: «нероздільну, однак і таку, що не зливається, пізнавальну тріаду вічних і самобутніх елементів: речовини (матерії), сили (енергії) і духу ...» [12, с. 488, 489].

Згідно вчення Тімірязєва, історія органічних форм може пояснити причини виникнення обміну речовин між організмом і середовищем, а також явище спадковості. Вчений, наполягаючи на єдності живого та неживого світів, не вважав, що закони, які в них діють, є однаковими [19, с. 150].

На відміну від спорадичних спроб Д. Менделєєва і К. Тімірязєва, С. Подолинському вдалося системно інтегрувати знання про фізичні і біологічні процеси в гуманітарну сферу, віднайшовши взаємозв'язки між фізичними й соціальними науками, між фізичним ученням про енергію та економікою. В свою чергу, це дало початок новим поглядам на аналіз виробництва і людської праці, а також серйозний імпульс для розробки енергетичних показників корисних копалин, технологій і галузей промисловості.

Також С. Подолинський проаналізував конкретні форми взаємозв'язків між суспільними і природничими процесами, вказав на недосконалість другого закону термодинаміки, підкресливши наявність у природі процесів, що протистоять розсіюванню сонячної енергії. Зрештою, у своєму нарисі «Людська праця і єдність сили» [14] вчений-новатор запропонував енергетичний підхід до історії техніки, що в майбутньому відкрило шлях для пошуку нових засобів перетворення людством сонячної енергії.

Л. Корнійчук дає таку характеристику ідейного спадку українського вченого: «Запропонована Подолинським нова методологія – це реальніша і глибша революція, ніж проголошені свого часу маржинальна, кейнсіанська та інші. Ті «революції» змінювали концептуальні засади дослідження, долали перешкоди в економічному аналізі та практиці господарювання. Проте, це були зміни у рамках політичної економії» [7, с. 256]. Продовжуючи, дослідниця веде мову про С. Подолинського як засновника «української школи фізичної економії» та окреслює ряд заслуг геніального науковця: 1. Сформулював нову наукову парадигму циві-

лізаційного розвитку; 2. Одним із перших проголосив ідею поєднання природничих і суспільних наук; 3. Розробив енергетичну теорію суспільного розвитку; 4. Одним із перших заперечив загальну дію другого закону термодинаміки; 5. Першим у світовій науці дав природничо-наукову відповідь на питання про причину і рушійну силу можливості людини збільшувати енергетичний бюджет людства і зменшувати ентропію; 6. Дав нове природничо-наукове визначення праці, виявивши її космічний характер; 7. Вперше у світовій науці визначив фізичну природу додаткового продукту як результату людської праці та перетворювальної додаткової енергії Сонця; 8. Вперше у світовій науці ввів у практику економічних розрахунків облік потоку сонячної енергії при визначенні величини додаткового продукту; 9. Першим у світовій науці проголосив ідею автотрофності людства [8, с. 95].

О. Апанович, працюючи над проблемою конструктивної ролі українського козацтва в національній та світовій історії [1], досліджує та творчо застосовує енергетичну концепцію Подолинського, зокрема його ідеї щодо праці на землі та розподілу сонячної енергії, у своїй монографії, присвяченій агрокультури українського селянства та козацтва. О. Апанович віддає належне мислителю XIX століття та зазначає, що С. Подолинський обґрунтував космічну роль селянства, яке своєю працею на землі нагромаджує та зберігає сонячну енергію.

Історіографія проблеми значно збагатилася після видання збірки нарисів із фізичної економіки М. Руденка «Енергія прогресу». В своїй роботі Руденко розглядає ряд питань, пов'язаних із життям та концепцією Подолинського, однією із найважливіших з яких для мислителя є проблема взаємовпливу енергетичної та трудової теорій. З одного боку, Руденко обґрунтовує перегляд власних поглядів та відхід у сторону фізіократів К. Маркса як наслідок ознайомлення автора «Капіталу» з роботою Сергія Андрійовича [17, с. 91]. З іншого, невизнання ідей Подолинського науковими колами (в тому числі й знаменитий «вирок» Ф. Енгельса), на думку Руденка, зламало волю новатора та стало причиною його хвороби.

Микола Данилович неодноразово подає характеристику концепції Подолинського на сторінках своєї роботи: «Його теорія не тільки перегукується з теоріями К. А. Тімірязєва, В. І. Вернадського і О. Л. Чижевського, а багато в чому їх випереджає і приводить до ширших узагальнень» [17, с. 83]. По суті, науково-філософські конструкції та формула енергії прогресу Руденка співзвучні із концепцією Сергія Подолинського, проте мислитель вказує, що познайомився з ідеями свого співвітчизника коли робота була вже майже написаною: він прийшов до неї самостійно на основі вивчення та порівняння праць представників фізичної та політичної економіки [17, с. 479].

Взагалі, на думку Руденка, «Праця людини та її відношення до розподілу енергії» варта сотень томів, якими й досі рясніють полиці наших бібліотек [17, с. 508].

Розвиваючи ідеї С. Подолинського, М. Руденко сформулював багато нових ідей в області фізичної економії та енергетичного виміру історії. Так, М. Руденко по-новому підійшов до визначення ролі землеробства

у історії людської цивілізації, довівши його виняткову роль у перетворенні засобами фотосинтезу (по К. Тимирязеву) енергії сонячних променів на інші види енергії. Екстраполюючи цю модель на український ґрунт, О. Апанович плумачила український чорнозем, наповнений високою часткою гумусу, а відтак – насичений органічною речовиною, як акумулятор сонячної енергії [1].

Також М. Д. Руденку належить оригінальне трактування функції грошей у суспільному житті. На його думку, головна функція грошей – слугувати засобом виміру кількості сонячної (біологічної) енергії, яка протекла в конкретний час в конкретному місці [17, с. 412].

Підсумовуючи виклад основного матеріалу, слід виділити концептуальні засади у поглядах вчених, яким було приділено увагу на сторінках нашої статті. До кола їхніх наукових зацікавлень належала оптимізація кількісного співвідношення між поглиненою енергією та виконаною роботою, в т.ч. динаміка цього процесу в ретроспективі. Принциповою розбіжністю стало питання головним джерела формування енергетичної базирізних спільнот. З цього приводу Д. І. Менделєєв став на бік фабрично–заводської промисловості. С. А. Подолинський також відзначає вагому роль мануфактурного, а згодом фабричного виробництва, проте пальму першості залишає за землеробством. К. А. Тимирязев та М. Д. Руденко абсолютизували роль сільського господарства, адже рослина, як явище космічне, перетворює сонячну енергію на енергію росту, підвищуючи, зрештою, її енергетичну цінність для споживача – людини, чи тварини.

Список використаних джерел

1. Апанович, О., 1999. 'За плугом Господь иде. Агрокультура українського селянства в контексті ідей Сергія Подолинського та Володимира Вернадського', Севастополь, 26 с.
2. Васецкий, ГС., 1940. 'Общественно–политические и философские взгляды К. А. Тимирязева', *Климент Аркадьевич Тимирязев. Сборник*, М., с.5–46.
3. Вернадский, В.И., 2004. 'Биосфера и ноосфера', М.: *Айрис–пресс*, 576 с.
4. Вернадский, В.И., 1978. 'Живое вещество', М.: *Наука*, 358 с.
5. Вернадский, В.И., 1991. 'Научная мысль как планетное явление', М.: *Наука*, 271 с.
6. Вернадский, В.И., 1944. 'Несколько слов о биосфере', *Успехи современной биологии*, №18, Вып.2, с.113–120.
7. Корнійчук, Л.Я., Татаренко, НО., 2001. 'Історія економічних учень', К.: *КНЕУ*, 564 с.
8. Корнійчук, Л.Я., 2009. 'Сергій Подолинський – засновник української школи фізичної економії', *Фізична економія: методологія дослідження та глобальна місія України: зб. матеріалів Міжнарод. наук. конф., 8–10 квіт. 2009 р., м. Київ*, К.: *КНЕУ*, с.90–96.
9. Коцмаров, П.В., 2017. 'Энергетика истории. Этнополитическое исследование. Теория этногенеза', М., 450 с.
10. Менделеев, Д.И., 2002. 'Заветные мысли. Желательное для блага России устройство правительства', *Менделеев Д. И. К познанию России*, М., 576 с.
11. Менделеев, Д.И., 1907. 'К познанию России', СПб.: *изд. А. С. Суворина*, 157 с.
12. Менделеев, Д.И., 1958. 'Попытка химического понимания мирового эфира', *Д. И. Менделеев. «Периодический закон» / ред. Б. М. Кедров, М.: Издательство Академии Наук СССР*, с.470–517.
13. Подолинський, С.А., 1990. 'Вибрані твори', *упоряд. матеріалів та бібліогр. Р. Сербина*, Монреаль: *Укр. Іст. Т–во*, 208 с.
14. Подолинський, С.А., 2000. 'Людська праця і єдність сили', *Подолинський С. А. Вибрані твори [упорядк., передмова і прим. Корнійчук Л. Я.]*; Київський національний економічний університет, К.: *КНЕУ*, с.284–310.
15. Подолинский, С.А., 2005. 'Труд человека и его отношение к распределению энергии', М.: *Белые Альпы*, 160 с.
16. Руденко, М., 2015. 'Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології', К.: *ТОВ «Видавництво «КЛІО»*, 680 с.
17. Руденко, М.Д., 1998. 'Енергія прогресу: Нариси з фізичної економії', К.: *Молодь*, 528 с.
18. Тимирязев, К.А., 1942. 'Исторический метод в биологии', *отв. ред. В. Л. Комаров, Р. И. Белкин, М., Л.: Изд–во АН СССР*, 254 с.
19. Тимирязев, К.А., 1938. 'Сочинения. Т.5. Насущные задачи современного естествознания. Публичные речи', М.: *Сельхозгиз*, 507 с.

References

1. Apanovych, O., 1999. 'Za plugom Gospod' ide. Agrokul'tura ukrai'ns'kogo seljanstva v konteksti idej Sergija Podolyn'skogo ta Volodymyra Vernad'skogo (By the plow the Lord goes. Agro Culture of the Ukrainian Peasantry in the Context of Sergiy Podolynsky's and Volodymyr Vernadsky's Ideas)', *Sevastopol'*, 26 s.
2. Vaseckij, GS., 1940. 'Obshhestvenno–politicheskie i filosofskie vzgljady K. A. Timirjazeva (Social, political and philosophical views of K. A. Timiryazev)', *Kliment Arkad'evich Timirjazev. Sbornik*, М., s.5–46.
3. Vernadskij, VI., 2004. 'Biosfera i noosfera (Biosphere and noosphere)', М.: *Ajris–press*, 576 s.
4. Vernadskij, VI., 1978. 'Zhivoe veshhestvo (Living matter)', М.: *Nauka*, 358 s.
5. Vernadskij, VI., 1991. 'Nauchnaja mysl' kak planetnoe javlenie (Scientific thought as a planetary phenomenon)', М.: *Nauka*, 271 s.
6. Vernadskij, VI., 1944. 'Neskol'ko slov o biosfere (A few words about the biosphere)', *Uspеhi sovremennoj biologii*, №18, Vyp.2, s.113–120.
7. Kornijchuk, LJa., Tatarenko, NO., 2001. 'Istorija ekonomichnyh uchen' (The history of economic studies)', К.: *KNEU*, 564 s.
8. Kornijchuk, LJa., 2009. 'Sergij Podolyn's'kyj – zasnovnyk ukrai'ns'koi' shkoly fizychnoi' ekonomii' (Sergey Podolynsky is the founder of the Ukrainian School of Physical Education)', *Fizychna ekonomija: metodologija doslidzhennja ta global'na misija Ukrai'ny: zb. materialiv Mizhnar. nauk. konf., 8–10 kvit. 2009 r., m. Kyi'v*, К.: *KNEU*, s.90–96.
9. Kochemarov, PV., 2017. 'Jenergetika istorii. Jетnopoliticheskoe issledovanie. Teorija jетnogeneza (Energy history. Ethnopolitical research. Theory of ethnogenesis)', М., 450 s.
10. Mendeleev, DI., 2002. 'Zavetnye mysli. Zhelatel'noe dlja blaga Rossii ustrojstvo pravitel'stva (Treasured thoughts. Desirable for the good of Russia the structure of government)', *Mendeleev D. I. K poznaniju Rossii*, М., 576 s.
11. Mendeleev, DI., 1907. 'K poznaniju Rossii (To the knowledge of Russia)', *SPb.: izd. A. S. Suvorina*, 157 s.
12. Mendeleev, DI., 1958. 'Popytka himicheskogo ponimania mirovogo jefira (An attempt at a chemical understanding of the world ether)', *D. I. Mendeleev. «Periodicheskij zakon» / red. B. M. Kedrov*, М.: *Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR*, s.470–517.
13. Podolyn's'kyj, SA., 1990. 'Vybrani tvory (Selected Works)', *uporjad. materialiv ta bibliogr. R. Serbina, Monreal': Ukr. Ist. T–vo*, 208 s.
14. Podolyn's'kyj, SA., 2000. 'Ljud's'ka pracja i jednist' syly (Human labor and the unity of strength)', *Podolyn's'kyj S. A. Vybrani tvory [uporjadk., peredmova i prym. Kornijchuk L. Ja.]*; *Kyi'vs'kyj nacional'nyj ekonomichnyj universytet*, К.: *KNEU*, s.284–310.
15. Podolinskij, SA., 2005. 'Trud cheloveka i ego otnoshenie k raspredeleniju jenergii (The human work and its relation to the distribution of energy)', М.: *Be'lye Al'vy*, 160 s.
16. Rudenko, M., 2015. 'Energija progresu. Vybrani pracj z ekonomii', *filosofii' i kosmologii'* (The energy of progress. Selected works on economics, philosophy and cosmology)', К.: *TOV «Vydavnytstvo «KLIO»*, 680 s.
17. Rudenko, MD., 1998. 'Energija progresu: Narysy z fizychnoi' ekonomii' (Energy of progress: Essays on physical savings)', К.: *Molod'*, 528 s.
18. Timirjazev, KA., 1942. 'Istoricheskij metod v biologii (The historical method in biology)', *otv. red. V. L. Komarov, R. I. Belkin*, М., L.: *Izd–vo AN SSSR*, 254 s.
19. Timirjazev, KA., 1938. 'Sochinenija. T.5. Nasushhnye zadachi sovremennoego estestvoznania. Publichnye rechi (Compositions. T.5. The pressing problems of modern natural science. Public Speech)', М.: *Sel'hozgiz*, 507 s.

Martynishin Yu. D., Candidate of Historical Sciences, Director of the Research Institute of Noospheric Valéology Martynishyn (Ukraine, Ternopil), yurii.martynishyn@ukr.net

Approaches of D. Mendeleev, K. Timiryazev, S. Podolinsky, V. Vernadsky and N. Rudenko to the definition of the energy factor in the development of human civilization: the attempt of comparative analysis

The article is dedicated to analysis and comparing of the views of D. Mendeleev, K. Timiryazev, S. Podolinsky, V. Vernadsky – outstanding scientists and thinkers of the second half of the XIXth– early XXth centuries, who at about the same time supplementing and developing ideas of colleagues, tried to give answers to questions about the place and role of energy in the historical process. In this context, the creative legacy of the philosopher and dissident of the second half of the 20th century N. Rudenko is represented by the author as a milestone in the development of the energy approach to the history of human civilization. The prospects of turning to energy as a universal timeless and non-spatial indicator of the development of human civilization are justified. Particular attention is paid to the views of the above-mentioned scientists on the energy dimension of agriculture, labor, money, the problem of autotrophic humanity.

Keywords: *historiosophy, naturalism, energy, agriculture, industry, progress, civilization, labor, autotrophy.*

* * *

УДК 124.4

Грех В. І.,
кандидат богословських наук,
кандидат географічних наук,
Львівська православна богословська академія
(Україна, Львів), V.Hrekh@i.ua

**Роль проповідництва святого Димитрія,
митрополита Ростовського у встановленні
сучасної церковної проповіді**

Матеріал статті містить дослідження щодо проповідництва святого Димитрія (Туптала), митрополита Ростовського, кінця XVII – початку XVIII століття. Досліджено особливості та динаміку розвитку тематики, методики, стилю, тривалості, направленості його проповідей, у зв'язку з подіями його життя та місцями його служіння, окреслено їхню географію та показано їхній вплив на паству та послідовників святого. Подані матеріали передусім призначені для священнослужителів та церковних істориків.

Ключові слова: *проповідь, молитва, Священне Писання, християни, святий, митрополит, мораль, церковний драматичний театр, п'єса, паства, духовність.*

Проповідь – велика школа виховання, глибинна властивість навчання і заохочення до подальшої духовної праці і вірного служіння Церкві: «У своїх проповідях святий Димитрій у сильних виразах бичує пороки тодішнього суспільства і навіть пороки сильних світу цього. ... Яким великий був святий Димитрій у проповідницькому мистецтві, таким великим він був і в чернечих подвигах посту й молитви та найвищої віри в Господа нашого і Спасителя» [9, с. 18].

У своїх проповідях святий із надзвичайною силою викривав пороки тодішнього суспільства, засуджував «багатства неправедні, зібрані з грабування, обкрадання і сліз людських», злих і немилосердних таврував ганьбою, погрожуючи їм судом Божим [8, с. 17–19]. Святий Димитрій мав свої улюблені теми проповідей, зокрема морального змісту, особливо ж тему про любов, яка вища над усе. Майже більша половина проповідей о. Димитрія не дійшли до нас, а дійшло тільки 94, і всі вони ясні, сповнені мудрості та глибокі за своїм змістом. Найдавніша проповідь святого, що дійшла до нас, датується 1685 роком [2].

Святий Димитрій ще при житті набув слави великого духовного оратора, і його слово, яке отримало високу оцінку і значення, користується славою і тепер, і не тільки серед високоосвічених людей, а й, що головне, у народної маси. Так читаємо у передмові книги Шляпкіна, цього талановитого біографа святого Димитрія Ростовського, написаної в лютому 1891 року [11].

Проповіді, що виголошуються в Церкві, повинні включати в себе літературні фрагменти, зокрема й ознайомлення із церковною драматургією, оскільки практика показує, що віруючі дуже прихильні послухати також матеріал по драматичних творах церковної, релігійної тематики. Не повинно бути жодної церкви, де б не торкалися церковних літературних творів, зокрема і п'єс.

У сані диякона Димитрій залишався до 1675 року. У цьому ж році в Густинському монастирі перебував Чернігівський архієпископ Лазар Баранович, який став архієпископом у 1657 році. Він був колишнім вихованцем і ректором Києво–Могилянської колегії (1650–1656 рр.). Лазар славився проповідуванням слова Божого. Святий Димитрій називав його «великим стовпом церковним». Помер у 1693 році. Святий Димитрій був йому представлений для посвячення в ієромонахи, яке було звершене 23 травня, у день зішестя Святого Духа, у віці 24 роки. Хоча Димитрій був тоді досить молодий, але дуже вправний у проповідуванні слова Божого. Архієпископ почав до нього приглядатися і побачив у ньому високі духовні якості, і запросив Димитрія бути проповідником при Чернігівській соборній церкві. Посада проповідника, яка була особливою, з'явилася в кінці XVI століття, із часу виникнення шкіл в Україні; її займали духовні особи при соборах, монастирях і братствах, що здобули освіту і виголошували свої власні проповіді. До кінця ж XVI століття проповіді рідко виголошувалися усно: переважно читалися перекладені повчання святих отців або життя святих. Святий Димитрій більше двох років проповідував у цій Чернігівській соборній церкві та інших церквах Чернігівської єпархії. Цікава, жива і захоплююча була його мова, наповнена невивірюючою сіллю премудрості, що приваблювала до себе велику кількість слухачів, яких він навчав закону Христовому і приносив їм велику духовну користь. «Проповіді його, палкі та щирі, красномовні, близькі до потреб життя і часу, натхненні вірою й патріотизмом, справляли велике враження на слухачів і згодом набули Димитрію славу «руського Златоуста». У них він безустанно закликав усіх виховувати в собі внутрішню, нову людину – виконавця заповідей Христових, пам'ятаючи, що любов для християнина вища за все. Не минуло у святого жодного богослужіння без проповіді. Коли через хворобу чи з інших причин він сам не міг проповідувати, тоді доручав іншим читати свої проповіді» [6, с. 25]. Проповіді, як літературна спадщина святого Димитрія, становлять значну частину, і їм належить, у розвитку нашого проповідництва, особливе місце. «Він проповідував тоді, коли вже відживав так званий «латино–польський» вплив на православну проповідь. Як вихованець київської школи, святий Димитрій не міг уникнути цього впливу, і його проповіді, особливо початкового періоду, склалися на основі гомілетичних вказівок Іоанія Галатовського (штучність форми й побудови,